

(Əvvəli 10-cu səhifədə)

"Bilirsiz, xalqın gerek oxumuşları yarana, savadlı adamları emele gele, yalançı savad yox; dünyanı tanıya, özünü dünyaya tanıda, eger bu varsa, bu cür oxumuşları, savadlıları varsa, deməli, millət yararır. Bunun da oxumuşları var, amma oxumuşlarını özünə oxşada bilmedi,- varjapedin birden-bire üzü gülməyə başlamışdı". Bu, düşmən dilindən özümüze edilən ironiyadır, zəif tərəflərimizin etirafı, keçmişdən uzaqlaşmağımıza edilən tənədir. Erməninin düşüncə psixologiyası, illüziyalı və bu sırada, türk xalqının xarakteri, mövqeyi - sadələvhlüyü, aldanış və eyforiyası ilə birlikdə təsvir olunurlar. Əsərdə türk tarixi və bu tarixə münasibət - onu yazmaq, təbliğ etmək, öyrənmək və öyrətmək müəllifin əsas düşüncə predmetinə daxildir. Bütün əsər boyu İmirxanlının düşüncəsindən bu süzülür: biz tarixi yaratdıq, amma lazımınca, gərəyincə öyrənmədik, təbliğ etmədik. Erməni isə ayaq basdığı yerlərin dağına, daşına öz adının hərflərini yazdı. Müəllimi (kimya müəllimi Siranuş Samukyan) erməni adındaki hərflərdən başlayaraq uşaqları türkə nifrət ruhunda yetişdirdi.

Dərissatani (Aped) alver elədiyi dükanın qarşısında erməni psevdotarixini ipə düzüb ağacdan asdı: "papaq alanlar, dəri gətirənlər, evvəlcə, gerek bu yazılara baxaydı, Apedin suallarına cavab verəydi, yalnız ondan sonra alver eləmək mümkündür... Apedin də alveri elə budur, teki erməni tarixini öyrənən olsun, Aped də beş qazanmasın, bir qazansın, erməni öyrənməyə də olar, türk öyrənsin, türk"; vetəndaşı hər ay "Qrunk" təşkilatına pul göndərməyi təməl vəzifəsi kimi qarşısına qoydu.

Türklərsə, bu erməni məkri qarşısında yenə də saf və sadələvhlə davranır, qarşısındakının niyyətini bilə-bilə ona əl uzadıb süfrə açmağından qalmır, düşməni xəstəliyin iti caynağından xilas edib sağaldır, ermənini qoruyan rus əsgərlərini yedizdirir, hətta əsər boyu bizə tarix dersi keçən ziyalı obrazı - İmirxanlının özü belə bir erməni qadınının - "Qrunk"un Bakı təmsilçisinin qızı Sevortyan Sedanın yanında aciz görünür: "İçim sökülür elə bil, özümün də xəbərim olmayıb, erməni qızına belə bağlanmışam, birdən-birə bu hala düşməyimə meətəl qaldım."

Qeyd edək ki, bütün əsər boyu türkçülük ideyasının amansız təbliğatçısı kimi çıxış edən, auditoriya azadlığında qatı millətçi çıxışları ilə seçilən, akademik Balacahunlu ilə türkün şanlı keçmişini, coğrafi əraziləri, yer adları ilə bağlı mübahisələrə gələn, kənd camaatını başına yığıb onlara alovlu tarix dərsləri keçən, erməni xisletinə hamıdan yaxşı beləd olan ziyalımız İmirxanlının bir erməni qızının əlində əsir-yesir qalması oxucunu rəncidə salır. Nə olsun ki, bu ilişkiyə də daim türk söhbəti qabardılır, hətta bu müzakirə-mübahisələr intim səhnələrinə qədər yeridilir, evəzində, oxucunu tarixlə bağlı bir ziyalından eşitdiklərinin cazibəsi nə qədər heyretləndirirsə, bu heyret İmirxanlının "axçı" aludəliyi önündə fiaskoya uğrayır: "Oğlan (İmirxanlı - E.A.) alt paltarını əlində gül dəstəsi kimi tutmuşdu, bayaqdan geyinmək istəyirdi, əlləri sözüne baxmırdı, bir də, bununla hirsli soymayacaqdı ki. Elə ordan, məxmərli kreslonun üstündən, alt paltarını qarışıq əlini silkeleye-silkeleye:

- Bilirsən, - dedi, - dövlət qurub, dövlət görmüş xalq sizlə kimi görməmiş olmur, cığal, gözleri

özgə qapılarında... Çobanlıq da bir tarixi mərhələdi, siz onu da keçməmişiz, torpağınızın olmaması da, ac qalmağınız da çoban olmadığınızı görədi."

Necə ki, ona güman bəsləyən həmkəndliləri bu sayaq küskünləşirdilər: "İmirxanlıdan yaxşı tarix yazmayacaqlar ki? Hanı bəs? Nə yazdığı ağılınızda qalıb, nə özü yanımızdadı... İndi də, deyir, bir erməni qızına uyub, nə kənd yadına düşür, nə anası."

Bu, həmən tanış "mif"dir, milli nəsrde bizə məlum olan xəttin davamıdır. Əslində yazıcının belə bir münasibətli simvolik olaraq təsvirə alması aydındır - "Əsli və Kərəm", "Bahadır və Sona" (N.Nərimanov), "Sarı tağ" (A.Abdulla), "Qarabağ şikəstəsi" (V.N. Sarıhüseynoğlu), "Quqark" (S.Baycan) əsərlərində erməni-azərbaycanlı münasibəti müxtəlif rakurslardan bədii təsvirin mərkəzinə çəkilirsə də, nəhayətində milli xarakterin boşluqlarından nəşət tapırlar. Bu əsərdə də boşluqlara işarə edilir, yenə də düşmən dilindən: "Yadelli qızlara meyillidilər, pul sevəndilər". Düşünsək ki, söhbət 80-ci illər Bakısından gedir, burda hələ hər növ millətlər, hər cür münasibətlər qovuşmuş, qaynayıb-qarışmış haldadır, deməli, özgələrə aludə - "yadelli qızlara meyil etmək" mifinə hələ yer var. Gərəkirse, hələ erməni qızını yaşadığı Qələ kəndindən sağ-salamat çıxartmağa nail olub, onu Ermənistanı yola salan (erməni ilə bağladığı yeganə bağı qıran!) İmirxanlının türkün tarixini yazacağına inanmağa da...

Yazıçı Səyyad Aranın romanla bağlı qeydlərində oxuyuruq: "Yazıçı hər yerdə milli erməni fitnəkarlığına qarşı türk xalqının yenilməzliyi həqiqətini qoyur... Bu baxımdan, romanda erməni düşmənçiliyi, sanki bir belə, türkün həyatında sınaq-imtahan kimi qiymətləndirilir". Bəli, əsər tarixi həyatımızla bağlı tələyüklü məqamları görk edir, ərazinin bütövlüyü, hər şeydən əvvəl, yaddaşın bütövlüyündən, onu mühafizə etmək qüdrətindən asılıdır, - fikrinli aşılıyır. "Erməni adındaki hərflər"de bu sınaqdan üzəgə çıxmağa aparan yolu nişan verməyə və növbəti dəfə aldanmamağa, yanlışlığa yol verməmək üçün milli şüuru ayıq saxlamağa güclü potensial var. Ona görə də xalqın milli özünüdərk prosesinin təsviri məsələsində xüsusi yeri olan bu mətni müstəqillik illərində yazılmış ən yaxşı əsərlərdən biri kimi dəyərləndirmək mümkündür.